PER LA *PAU*

Núm. 38 - MAIG 2020
ON SÓN LES PERSONES DESAPAREGUDES? VERITAT I JUSTÍCIA, UN REQUISIT PER LA PAU

ARTICLES CENTRALS

Veritat i negació

Theo van Boven
Professor emèrit en Dret Internacional a la Universitat de Maastricht

En el preàmbul, l'Estatut de Roma de la Cort Penal Internacional declara: "Tenint present que, aquest segle, milions de nens, dones i homes han estat víctimes d'atrocitats gairebé inimaginables que commouen profundament la consciència de la humanitat" (§2); i "Decidits a posar fi a la impunitat dels autors d'aquests crims i a contribuir així a la prevenció de nous crims" (§5).

Hi ha polítics i sectors importants de l'opinió pública que tendeixen a ometre les atrocitats del passat i, al seu lloc, adopten el precepte del *punt final*, de manera que afronten el present i el futur des de la perspectiva d'un nou començament. Per tant, consideren el passat com una veritat complexa i inconvenient que sembla enfosquir el camí cap al futur. Aquest enfocament respon a un concepte de veritat que no compleix les convincents prescripcions del dret a la justícia plasmades en la inclusiva trilogia de: *i)* el dret a saber, *ii)* el dret a interposar recursos i *iii)* el dret a la reparació.

La trilogia de la justícia

La trilogia de la justícia dels drets fonamentals a saber, interposar recursos i reparar, desenvolupada en el Conjunt de principis per a la protecció i la promoció dels drets humans mitjançant la lluita contra la impunitat[1] (en endavant, Conjunt de principis) i els Principis i directrius bàsics de les Nacions Unides sobre el dret de les víctimes a interposar recursos i obtenir reparacions[2] (en endavant, Principis i directrius bàsics) s'ha convertit en la base del mandat del relator especial sobre la Promoció de la veritat, la justícia, la reparació i les garanties de no repetició, establert inicialment pel Consell de Drets Humans de les Nacions Unides l'any 2011. Té el propòsit de respondre al sofriment de les víctimes dels actes de barbàrie –que, segons la Declaració Universal

dels Drets Humans, han indignat la consciència de la humanitat– i, per tant, reivindicar, a tall de màxima aspiració de la gent comuna, l'adveniment d'un món en el qual els éssers humans no pateixin la por ni la necessitat.

“ Hi ha polítics i sectors de l'opinió pública que consideren el passat com una veritat complexa i inconvenient que sembla enfosquir el camí cap al futur ”

Pot semblar que la trilogia de la justícia es dirigeix principalment, o fins i tot exclusivament, a una comunitat global preocupada per les condicions de vida presents i futures i, per tant, que passa per alt els clams i el patiment del passat. En aquest context, es revela la tensió entre la veritat i la negació, però no com quelcom de latent, sinó més aviat com una característica predominant. En el mateix context, em va impressionar l'autoritat i l'anàlisi profundament humana exposada per Stanley Cohen en la seva obra *States of Denial; Knowing about Atrocities and Suffering*[3].

Veritat i negació, rendició de comptes i reconeixement

Amb el teló de fons del gran augment del sofriment i de la consciència del sofriment, els criteris normatius de justícia inclosos en els instruments nacionals i internacionals van sortir progressivament a la palestra. El Conjunt de principis i els Principis i directrius bàsics, esmentats anteriorment en relació amb la trilogia de la justícia, defensen la rendició de comptes i el reconeixement, amb els drets i deures que se'n deriven, reflectits en el dret inalienable a la veritat i el deure de preservar la memòria[4].

Al seu torn, en la mesura que aquests drets i deures es promulguen i invoquen progressivament, els contraarguments de negació arriben a nivells perniciosos en la seva substància i el seu vocabulari. En descriure les seves formes elementals, Stanley Cohen va distingir tres tipus de negació: la *negació literal*, com a afirmació que alguna cosa no ha succeït o no és certa; la *negació interpretativa*, mitjançant el canvi de paraules

i l'ús d'eufemismes; i la *negació implicatòria*, que no posa en dubte els fets, sinó més aviat les seves implicacions psicològiques, polítiques i morals. Aquesta tipologia de la negació que afecta pobles i nacions, així com a persones i grups de persones, planteja qüestions crucials sobre la rendició de comptes i el reconeixement en la perspectiva dels drets de les víctimes a interposar recursos i obtenir reparacions. Si bé aquests drets es consideraven relacionats amb reivindicacions individuals, tant els principis contra la impunitat com els principis de reparació inclouen també els col·lectius. Per tant, les reparacions simbòliques, com la petició pública de disculpes i la construcció de monuments commemoratius, constitueixen maneres col·lectives de satisfacció. No obstant això, la provisió de béns i serveis materials per restaurar unes condicions de vida dignes i assegurar la disponibilitat d'instal·lacions sanitàries i educatives també podria servir de reparació col·lectiva.

“ La negació planteja qüestions crucials sobre la rendició de comptes i el reconeixement en la perspectiva dels drets de les víctimes a la reparació i a interposar recursos ”

Aquest enfocament tendeix a evitar, d'una manera deplorable, les implicacions de la rendició de comptes i les línies divisòries entre la veritat i la negació. Per tant, intenta equiparar, d'una manera oportunista, l'economia política amb la negació. Una il·lustració de tal combinació d'economia política i oportunisme polític ens l'ofereix la relació entre els programes de reparació i els programes de desenvolupament. Tant els països “en desenvolupament” com els “desenvolupats” que afronten reivindicacions de reparació tendeixen a sostenir que el desenvolupament *és* reparació. De fet, és temptador traslladar la reparació al desenvolupament. D'aquesta manera, s'evita haver de fer front a qüestions delicades i doloroses que tenen a veure amb la rendició de comptes i el reconeixement. En aquest supòsit no s'entén la noció essencial de reparació com un procés orientat a les víctimes que manté viva la seva fe i la dels

supervivents malgrat la terrible situació en la què es troben.

En quina mesura aquesta distorsió dels conceptes de rendició de comptes i reconeixement té un efecte significatiu en la tensió dualista entre *veritat* i *negació*? Un cop més, la tipologia de la negació presentada per Stanley Cohen presenta idees rellevants, en la mesura que la noció de negació implicatòria, encara que no qüestiona els fets, planteja qüestions sobre les seves conseqüències psicològiques, polítiques i morals.

El vocabulari de la veritat i la negació; el cas de les desaparicions forçades de la dictadura militar a l'Argentina

Va ser després d'una llarga i àrdua lluita en l'àmbit polític i de drets humans de les Nacions Unides que la seva Comissió de Drets Humans va establir el 1981 un Grup de Treball sobre Desaparicions Forçades i Involuntàries. La tasca d'aquest mecanisme consistia bàsicament a recopilar, investigar i revelar informació sobre persones desaparegudes. Tots els "fets" i "temors" en relació amb aquest vocabulari de veritat i negació es detallen en els primers dos documents del Grup de Treball[5].

" Pel que fa al vocabulari de la veritat i la negació, s'ha de recalcar la necessitat de posar noms, no només xifres, com a principi imperatiu i inclusiu davant les desaparicions forçades "

En el context de la veritat i la negació, seleccionem l'Argentina perquè les branques polítiques i diplomàtiques del govern de la dictadura militar de finals de la dècada de 1970 i principis de la de 1980 van desenvolupar manifestament l'estratègia més frenètica i sofisticada per fer passar els "fets suposats" i les "acusacions orquestrades" per falsos, fraudulents i derivats d'una acció *presumptament duta a terme pels terroristes i subversius*. En aquest sentit, l'Argentina sostenia que els extremistes van ser ferits en combat, que els seus còmplices se'ls van emportar i que van morir amb ells; que els

membres abandonats de les organitzacions subversives s'amagaven a les ciutats; o que les desaparicions eren el resultat dels segrestos en mans dels subversius mateixos.

El govern argentí també discrepava rotundament del que descrivia com una *campanya destructiva de difamació*, sovint "fomentada" des de l'estranger per "testimonis" falsos i que calia denunciar com insidiosa i totalment mancada de veracitat. El Grup de Treball de les Nacions Unides va incloure en els seus informes una sèrie de noms i dades sobre els *centres de detenció clandestins*, entre els quals la infame Escola superior de Mecànica de l'Armada (ESMA). Les autoritats argentines van respondre que, en aquest país, mai hi havia hagut cap centre secret o clandestí sota la seva responsabilitat. Per contra, sostenien que, en la lluita contra el terrorisme, les forces de la llei i l'ordre havien descobert innombrables cel·les secretes anomenades "presons del poble", controlades per les bandes terroristes. A més de servir per tancar-hi empresaris, funcionaris i soldats, molts dels quals eren assassinats allà, sovint servien, segons aquesta versió oficial, per castigar i matar membres de les bandes mateixes, d'acord amb les seves estrictes regles punitives contra la traïció i deserció dels seus membres.

En els seus intercanvis amb les autoritats argentines, el Grup de Treball de les Nacions Unides també va plantejar *les presumptes desaparicions de menors d'edat*. En aquest sentit, són ben coneguts els esforços persistents i valents de les Àvies de la Plaza de Mayo per conèixer el parador dels seus fills i néts i, especialment, les seves filles embarassades segrestades que, pel que sembla, van donar a llum mentre eren en captivitat. Òbviament, les autoritats argentines consideraven que, en aquest apartat, calia modificar la seva argumentació, en lloc d'implicar bandes terroristes i subversives. En aquest cas, van afirmar que existien nombroses instàncies dedicades a l'adopció i l'acolliment dels menors d'edat abandonats d'identitat desconeguda, com ara organismes i famílies d'acollida i institucions socials. Les autoritats argentines sostenien que molts nens i nenes, de qualsevol edat i país, eren abandonats o necessitaven atenció, però se'n desconeixia per complet la identitat.

“ La veritat també comporta una certa catarsi social necessària i contribueix a evitar que es repeteixin els fets del passat ”

Pel que fa al vocabulari de la veritat i la negació, s’ha de recalcar la necessitat de posar *noms*, com a principi imperatiu i inclusiu davant les desaparicions forçades a l’Argentina. No només compten les xifres, sinó també els noms. En la recerca de persones desaparegudes, la identificació de les persones pel seu nom és clau. Els criteris internacionals de drets humans afirmen explícitament el dret de tota persona a tenir un nom registrat per llei. Per exemple, la Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets de l’Infant obliga a respectar el dret dels menors d’edat a preservar la seva identitat, la qual cosa inclou la nacionalitat, el *nom* i les relacions familiars (article 8).

Records

L’any 1993, mentre finalitzava l’estudi que em van encarregar sobre el dret de restitució, indemnització i interposició de recursos per a les víctimes de violacions greus dels drets humans i les llibertats fonamentals, vaig citar en les meves conclusions i recomanacions un extracte d’una conferència molt raonada de José (Pepe) Zalaquett, que va exercir, entre molts altres compromisos, de membre de la Comissió Nacional de la Veritat i Reconciliació de Xile. Actualment, prop de trenta anys més tard, les paraules de Pepe Zalaquett són molt vàlides i seguiran essent una premissa principal en el diàleg sobre la veritat i la negació. Deia així:

“La veritat es considera un valor absolut i irrenunciable per moltes raons. Per proporcionar mesures de reparació i prevenció, s’ha de saber amb claredat allò que hauria de ser reparat i previngut. A més, la societat no pot limitar-se a esborrar un capítol de la seva pròpia història; no pot negar els fets del seu passat, amb independència que puguin estar subjectes a interpretacions diverses. Aquest buit s’ompliria de manera inevitable amb mentides o amb versions contradictòries o confuses del passat. La unitat d’una nació depèn d’una identitat compartida que, al seu

torn, depèn en gran manera d'una memòria compartida. La veritat també comporta una certa catarsi social necessària i contribueix a evitar que es repeteixin els fets del passat."

Aquestes paraules seguiran ressonant poderosament més enllà de la mort de Pepe Zalaquett el 17 de febrer de 2020, després d'un període de greus problemes de salut. Li devem el nostre més profund agraïment.

1. Document de les Nacions Unides E/CN.4/2005/102 Add.1

2. Resolució 60/147 de l'Assemblea General de les Nacions Unides, de 16 de desembre del 2005.

3. Stanley Cohen, *States of Denial*; *Knowing about Atrocities and Suffering*(2001), Cambridge, Polity Press.

4. Principi segon del Conjunt de principis de les Nacions Unides de lluita contra la impunitat

5. Els dos primers documents del Grup de Treball de les Nacions Unides: Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides, doc. E/CN 4/1435/Add.1, de 16 de febrer de 1981, i doc. E/CN 4/1492, de 31 de desembre de 1981.

SOBRE L'AUTOR

Theo van Boven és catedràtic emèrit de Dret Internacional a la Universitat de Maastricht (Països Baixos) i un referent internacional en la promoció dels drets humans. Ha exercit, entre altres, els càrrecs següents: director de la Divisió de Drets Humans de les Nacions Unides; relator especial de les Nacions Unides sobre el Dret a la reparació a les víctimes de violacions greus dels drets humans; primer secretari de Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia; membre del Comitè de les Nacions Unides per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, i relator especial de les Nacions Unides sobre la Tortura.

Aquesta és una versió traduïda de l'article publicat originalment en anglès.

Fotografia Fotografies dels desapareguts durant la dictadura militar de 1976–1983, la setmana de la commemoració del cop d'Estat. Passatge de Santa Catalina, Córdoba, Argentina.

© Generalitat de Catalunya